

RECENZIO

Molnár Csaba
Bátraké a világ?

BÁTRAKÉ A VILÁG?

Molnár Csaba

(Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet,
Budapesti Corvinus Egyetem)

A recenzió beérkezett: 2022. december 16., véglegesítés: 2023. január 18.

(Bódi Ferenc–Ralitsa Savova (szerk.): Bátorság a politikában. Gondolat Kiadó–Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2022, 306 oldal)

A tudomány mai működésével kapcsolatban megfogalmazott egyik legfontosabb premodern vagy tradicionalista kritika abban áll, hogy hiába tud meg egyre több dolgot, ezt egyre kevesebb dologról képes elmondani. Így épp az áttekintés képességét, a szélesebb összefüggések megértésének lehetőségét szalasztják el a tudomány modern szemléletű művelői, lemondva a valóban fontos tudást eredményező bölcsességről. Ehhez hasonlóan a társadalomtudományokkal, illetve azon belül a politikatudománnyal szemben is gyakran fogalmazódik meg ilyen bíráló, elsősorban túlzottnak vélt matematizálását, az evidenciák felesleges boncolgatását és magyarázását, illetve a kevésbé fontos vagy lényegtelen részletekben való elmerülésre való hajlamát bíráló alá vonva.

Hasonló kritikát fogalmaz meg a Bódi Ferenc és Ralitsa Savova szerkesztésében megjelent, „Bátorság a politikában” címet viselő kötet is. Központi problémája abban áll, hogy a politika vizsgálatának racionális, haszonelvű megközelítése mellett annak morális dimenziója igen gyakran elsikkad. Ezt a problémát ugyanakkor nem egy normatív politikaelméleti, esetleg a racionális választás elméleteit kritika alá vonni szándékozó kötet keretében kezelik. Helyette interdiszciplináris nézőpontból világítanak rá a bátorság politikában betöltött szerepére. A racionális választás elméletének kritikája tehát nem vezet ahhoz, hogy a kötet a szintén a kortárs politikatudomány fősodrához tartozónak tekinthető normatív, politikaelméleti munkává váljon. Ellenben az utóbbi esetben rendszerint a vizsgálat célkeresztjébe kerülő „politikai jó” helyett a kiemelkedő jelentőséggel bíró bátorság fogalmának és megnyilvánulásainak taglalására vállalkozik. Így ténylegesen egy, a politikatudományi fősodortól jelentősen nem különböző, ám egy ott gyakran figyelmen kívül hagyott kérdéskört helyez vizsgálata középpontjába. Hogy ez elemezhető legyen, a kötet

túlnyúlik a politikatudomány területén, és mint a későbbiekben látni fogjuk, más tudományterületek nézőpontjai is megjelennek vizsgálatára során.

Magának a műnek közvetlen előzményét képezi a Bódi Ferenc, Ralitsa Savova és az azóta elhunyt Andrea Ragusa szerkesztésében 2020-ban megjelent „Courage in Politics” című kötet. Az angol nyelvű kiadvány ihletét egy, az 1956-os magyar forradalom hatvanadik évfordulójáról megemlékező konferencia adta. A forradalmárok fellépése először az elnyomó rezsimmel szemben, majd a kilátástalan küzdelem vállalása a Szovjetunióval, szemben nehezen magyarázható kizárólag a politika haszonelvű elemzése segítségével. Azon túlmutató tényezőket is be kell vonjunk vizsgálatunkba, ezek közül emelik ki a kötet szerzői talán a legfontosabbat, a bátorságot.

A nemrég megjelent magyar nyelvű kötet egyik legnagyobb erénye, hogy közel hozza egymáshoz a morálfilozófia és a szűken vett politikatudomány, illetve más tudományágak gondolatait, azok között olyan hidat képezve, amely könnyen befogadható, érdekes és tanulságos olvasmánnyá teszi a benne szereplő fejezeteket. Az interdiszciplináris jelleget jól mutatja a szerzők változatos szakmai háttere. Bódi Ferenc, Fricz Tamás, Oross Dániel, Szécsi Árpád a politikatudomány, Fábíán Gergely, Thomas R. Lawson, Oláh Sándor és Ralitsa Savova a szociológia, Kávássy János Előd és Szekér Nóra a történelemtudomány, Angelina Petrova a zenetudomány, Toldi Andrea a nemzetközi kapcsolatok területéről került ki. Látható tehát, hogy nem csak tudományterületük, hanem nemzetiségük alapján is változatos nézőpontokat tárnak elénk a kötet szerzői.

Ez a sokszínűség a legkevésbé sem vezet széteső szerkezethez. Bódi Ferenc és Ralitsa Savova bevezető gondolatai, majd Bódi, illetve Thomas R. Lawson fejezete a politikai bátorság moráleméleti megközelítését tárja az olvasók elé. Fejezeteik bemutatják a klasszikus filozófia legfontosabb szerzőit, Platón és Arisztotelész gondolatait, az általuk megfogalmazott dilemmákat. Bódi kiemelten foglalkozók a hamis bátor, a csaló alakjával, mindezzel átvezetve a forradalom–álforradalom kérdéskörére, 1956 és az azt követő megtorlások kapcsán. A sok esetben a pozitív karakternek tekintett csaló alakját elhelyezi az egyetemes hagyományban, visszavezetve azt a kereszténységet megelőző mondavilágokra, illetve az Ószövetségre is. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a mitológiai csaló alakja gyökeresen más, mint a politikai antropológia által elénk tárt csalóé: utóbbit egyértelműen negatívan szemléli. Alakjának bemutatását összeköti a forradalom és álforradalom vagy hamis forradalom ellentétpárjával. Az 1956-os forradalom jelentőségét abban látja, hogy a kommunista rendszer megtévesztő, csaló jellegét tudta hitelesen demonstrálni.

Lawson elméleti fejtegetését az angolszász, elsősorban amerikai gondolkodók alapján építi fel. Írása erősen épít az amerikai politikai diskurzusban

elterjedt bibliai szimbólumokra. Így elsősorban nem a politikaelmélet művelői, hanem a gyakorló politikusok retorikáját tárja elénk. Ronald Reagan, Martin Luther King, Henry Kissinger, Rosa Parks, Barack Obama gondolatai mellett ugyanakkor a bátorság kétoldalúságára is felhívja a figyelmet. Miközben a liberális fősodor egyértelműen az afroamerikai polgárjogi mozgalmat tekinti pozitív példának, a szerző jól érzékelteti, hogy egyik emblemikus ellenlábas, George Wallace alabamai kormányzó emblemikus kiállása a szegregáció mellett úgyszintén a bátorság megnyilvánulásának tekinthető, ahogy hívei ténylegesen is annak tekintették.

Toldi Andrea és Fábíán Gergely ezeket az etikai alapokat vezeti át a következő fejezetek tematikájához a női bátorságról írott esszéjükkel. Míg írásuk első felében a női bátorság különlegességét, a férfi bátorságtól való eltérést elemzik, a későbbiekben esettanulmányi jelleggel tárják elénk nehéz történelmi helyzetben helyt álló nők példáit. Sajnos, a bemutatott történelmi személyek (Szenes Anikó Hanna, Edith Eva Eger, Stern Rózsa Ibolya, Salkaházi Sára, Szeles Erika) közül csupán az utolsó játszott szerepet az 1956-os forradalomban, miközben annak női alakjai kevésbé ismert, ám rendkívül érdekes példákat jelentenek.

Bódi Ferenc antropológiai elemzése az 1956-os forradalomról a bevezető fejezetben már kifejtett gondolatait egészíti ki először a vakmerőség és bátorság kapcsolatával, majd a forradalom résztvevőinek példájára alkalmazza az általa felvázolt elméleti keretet. A fejezetben kiemelkedő súllyal jelenik meg a csaló, hamis bátor Kádár alakja, az ő szovjetek által vezetésre való kiválasztásának motivációi. Az igazi bátor–hamis bátor, forradalom–álforradalom dichotómiája érdekes vetületét adja az 1956-os forradalom értékelése kapcsán már letűnt forradalom–ellenforradalom vitának. Szintén a csalás lelepleződésének gondolata köszön vissza a forradalom hivatalos megítélésének rendszerváltáskori fordulata kapcsán. A csaló fogalmán keresztül bemutatott Kádár János alakja a vezetői szelekció nem szokványos folyamatára irányítja a figyelmet.

Ezt három szorosabban összetartozó fejezet követi. Mindhárom történelmi tudományi szemszögből mutat be egy-egy kevésbé ismert, ám kiemelkedő bátorságról tanúbizonyságot tevő személyt a huszadik századi magyar történelemből. Szekér Nóra az olvasók elé tárja báró Atzél Ede életét. A mára jórészt feledésbe merült erdélyi főúr (az író Wass Albert unokatestvére) a két világháború között is feltűnést keltett magyar nacionalizmusával ötvözött szociális nézeteivel. Atzél bátorságáról számot adott mind az először átvitt értelemben (a kisebbségbe került magyarság politikusaként), majd szó szerint (a második világháború során) vívott erdélyi harcokban, mind pedig a hitleri Németországgal szembeni ellenállás szervezésében, a kiugrási kísérlet előkészítésében, majd a nyilasok elleni küzdelemben is. Atzél személyes tragédiája, hogy – náciellenes kiállása ellenére – mégis a szovjetekkel való tárgyalása során tűnt el.

Kávássy János Előd az 1956-os újpesti forradalom kiemelkedő alakjáról, az ottani Forradalmi Bizottság elnökéről, Rajki Mártonról ír. Rajki bátorságát próbára kellett tegye mind délvidéki magyarként a kialakuló, erősen sovinizta és kisebbséggellenes Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, mind zsidó származásúként a második világháború alatti Magyarországon, mind pedig polgári elemként (ügyvédként) a Rákosi-korszakban. Esete, az 1956-os újpesten betöltött szerepe, Kósa Pállal való konfliktusa jól mutatja a bátorság különböző megjelenési formáinak, valamint a bátorság és a vakmerőség elválasztásának kérdéseit. A tanulmány élénk tárja a két forradalmi vezető, a mérsékeltabb Rajki és a radikális Kósa első pillanattól jelen lévő rivalizálását. Olyan politikatudományi kérdések merülnek fel kapcsolatukat szemlélve, mint a legalitás és legitimitás, a politikai döntéshozatal dilemmái, a radikalizmus és az erőszak politikai szerepe.

E blokkból harmadikként Oláh Sándor mutatja be Gellért Imrének, a székellyföldi Siménfalva unitárius lelkészének esetét. Története jól illusztrálja a bátorság metamorfózisát. Egyházi személyként, erdélyi magyarként az ötvenes évek Romániájában saját közössége megszervezését vállalta, az államhatalommal nyíltan szembe nem szállva, mégis vele szemben kritikusan. Ahogy az 1956-os forradalomra adott reakcióként a román államhatalom megfélemlítő akciókba kezd, és ahogy Gellért észleli önmaga állambiztonsági megfigyelését, uralkodik el rajta a félelem. A történet jól mutatja meg az olvasó számára a bátorság eltűnését, ellenpólusaként a félelem eluralkodását. Gellért Imre megtörésében kulcsfontosságú szerepe volt annak, hogy lelkészársai jelentős részét sorra letartóztatták, annak, hogy észlelte, de legalábbis megsejtette az ellene indított megfigyelést, illetve a sztálinista Románia általános terrorjának.

Gellért története már átvezet bennünket az 1956-os forradalom utóhatásait bemutató utolsó blokkhoz. Angelina Petrova és Ralitsa Savova tanulmánya azt elemzi, milyen módon reagált a bolgár művészvilág néhány kiemelkedő alakja az 1956-os magyar forradalomra. Lázár Nikolov zeneszerző és Jordán Ruzskov költő esete bemutatja azt, hogyan lehet egy, a konszolidáló Kádár-rendszerrel sokkalta elnyomóbb rezsimmel szemben a művészet nyelvén kritikát megfogalmazni: előbbinél burkoltan, utóbbinál, végül saját pályáját derékba törve, nyíltan is. Nikolov „Leláncolt Prométheusz” című operája a csendes, erőszakmentes ellenállást és a lázadást emeli a középpontba Aiszkhülosz drámája nyomán. Az csak a rendszerváltás után derült ki, hogy Nikolov az operát a megkomponálás kezdetétől fogva a magyar forradalomra való megemlékezésnek szánta. Ruzskov vele szemben, noha névtelenül, de már 1956-ban szórólapon terjesztette „Szózat a szabadságért” című versét, amely nyíltan kiállt a magyar forradalom mellett. A szerzőt ezért többéves börtönbüntetésre, és élethosszig tartó hallgatásra ítélték.

Szécsi Árpád két tanulmánya szorosan összekapcsolódik egymással. Az első a Magyar Demokrata Fórum megalakulásának hátterét, az 1956-os for-

radalommal való kapcsolatát, valamint mozgalmi megalapozását mutatja be. A népi mozgalomnak a Kádár-rendszerben betöltött szerepén túl az az érzése támad az olvasónak, hogy kimondatlanul is a Kávássy János Előd fejezetében megismert Rajki Márton és Kósa Pál közötti konfliktusnak a párhuzama jelenik meg itt is. A bátorság különböző megnyilvánulási formái közötti különbségek morális dilemmái az ott ismertetettekhez hasonlóan jelennek meg a népi és a radikális (elterjedtebb nevén demokratikus) ellenzék eltérő stratégiája kapcsán. A lakiteleki találkozóval záruló fejezet a bátorság praktikus, „konstruktív” formáját tárja elsősorban az olvasó elé. Ez a súlyosnak vélt problémák napirenden tartására, kis kompromisszumok megkötésére, a gyakorlati megoldások keresésére törekvő stratégia természetéből adódóan nem látványos ellenállást jelentett, de a nagy társadalmi alkuk felmondásának bátorságát akkor is megkívánta.

Ezt a megkezdett történetet egészíti ki Szécsi Árpád második, a Magyar Demokrata Fórum történetét a megalakulástól a parlamentbe jutásig végigkísérő fejezete. Részleteiben tárja elének azt, hogy az előző fejezetben bemutatott mozgalom hogyan alakult át a rendszerváltás utáni első országgyűlési választások megnyerésére alkalmas párttá. Ennek első szakaszaként a lakiteleki találkozó nyomán kialakuló értelmiségi hálózatot, a mozgalom informális működését, annak első rendezvényeit, majd az erdélyi falurombolások elleni tüntetés megszervezését mutatja be. Ez alakult át az 1988-as második lakiteleki találkozón immár hivatalos, szervezett mozgalommá, kialakítva a maga szervezetét, médiáját, majd deklaráltan is párttá alakult. A szerző elhelyezi az MDF-et a kibontakozó többpártrendszerben, majd a párt Antall József elnökké választásával bekövetkező átalakulását, arculatváltását.

A kétféle bátorságot mutató ellenzéki csoportok (azaz a radikálisabb demokratikus ellenzék, jórészt a későbbi Szabad Demokraták Szövetsége, és a mérsékeltebb népiek, a későbbi Magyar Demokrata Fórum) megfontolásai közötti különbségek okait alaposan bemutatja Fricz Tamás fejezete. Itt a rendszerváltáskor parlamentbe jutott pártok ideológiai alapállását ismerhetjük meg a múlthoz és a többi párthoz való viszony, valamint a pártok önképe kapcsán. Az előző fejezetekben alaposan megismert MDF és az ott még csupán mellékesen említett SZDSZ mellett részletesen elemzi a másik négy, 1990-ben parlamentbe kerülő pártot, a Független Kisgazdapártot, a Kereszténydemokrata Néppártot, a Fideszt és a Magyar Szocialista Pártot is.

A kötet utolsó fejezete, Oross Dániel munkája visszatérést jelent az 1956-os forradalomhoz. A forradalom egyik fő motorjának tekinthető ifjúság szerepén túl az azóta eltelt időszak ifjúságpolitikáját, elsősorban annak intézményi hátterét mutatja be. Feltárja, kimondatlanul is tovább vezetve Bódi gondolatait, a hamis bátorról, az ifjúsági mozgalmaknak az államhatalom általi pacifikálásáról. Bemutatja azt, ahogy a szocialista rendszer ifjúságpolitikája már a rendszerváltás előtt csődbe jut, ahogy azt is, hogy hatékony ifjúságpolitikát a

rendszerváltás óta sem sikerült kialakítani, amelyen az Európai Unió csatlakozás sem igazán változtatott.

A kötet több szemszögből vizsgálja meg a bátorság politikában betöltött szerepét. A moráleméleti fejtegetéseket követően az egyéni bátorság különböző módozatai jelennek meg, majd a Kádár-rendszer időszakával foglalkozó fejezetekben a bátrak közös cselekedeteinek eredményeivel is megismerkedhetünk. A kötet sokszínűsége folytán könnyen felkeltheti a társadalmi kérdések iránt érdeklődők figyelmét. Helyenként sajnos a teljesség érzete nem jelenik meg, így szerencsés lett volna például a Kádár-rendszer radikális ellenzékének részletesebb bemutatása is, főleg azért, mert az ő eltérő startégiájuk mögött álló bátorság szintén figyelmet érdemel, illetve a korábbi fejezetekben felvázoltakba szervesen illeszkedik. Ugyanakkor természetesen ez a teljesség nem is várható el egy tanulmánykötettől.